

"האשה אינה קיימת עם נתיבה בן יהודה"

בהתכתבות עם ארגומנטים של אנאל ליבוביץ-קנהן, ופיליפ לסנייה

לקראת הכנס: "האשה אינה קיימת"*

כתבה: נעמי ברות הרפז

יצא, שאחרי הרבה שנים, הבנתי התערבות מראשית האנליזה שלי - שהיתה בערך כך: "את עוד תמציאי משהו חדש על הנשיות". אני, בתדהמה, פירשתי את זה אז כמשהו שמכוון להמצאה שתהיה תקפה עבור כל הנשים - האופציה הסינגולרית, של הלא-הכל, של ה-אשה, שלא קיימת, היתה אז מעבר להשגתי. ה"אין מובן", ה pas de sense, נשאר כמו שטר המחכה לפירעון, שלא נפרע בבת אחת, שעבר דרך האין-מובן אל המעט-מובן peu-de-sense, עד להשגה אינטימית של הסינגולר, הסובייקטיבי באופציה של הלא-הכל, של הקיום מחוץ, ה- inexistence על פי מילר. אקשר זאת לסינגולריות אחרת, ליצירה מתוך הספרות הישראלית, שעד כה לא חשבתי עליה כעל "ספרות נשית" מהסיבה שהיא עוסקת ב"נושא גברי", במלחמה, במלחמת השחרור (שם שנחשב היום לא תקין פוליטית... אני יודעת). והנה, דווקא דרך יצירה זו, באופן מפתיע, קיבל ההיגד "האשה אינה קיימת" משמעות מאתגרת. חזרתי לקרוא בה כי חיפשתי משהו מסוים - חיפשתי ומצאתי משהו אחר, שלא ציפיתי לו. עם אנאל ליבוביץ אני יכולה לומר כי מצאתי בה את ה-"ללא גבולות, הלא ניתן לאמירה, הלא הגיוני, הלא ניתן לדיבור, זה שאינו תחת ההתענגות הפאלית, המחורר את כל הסמבלנטים" - זה היה זה.

כאשה שלא התמקמה כ-אשה-בקבוצת-הנשים; "הבנות", "החברות של המפקד", "הפקידות הפלוגתיות", אלא כאשה-בקבוצת-הגברים, בהוויה הגברית, ה'פלמחית', כמשתתפת פעילה ב-מעשה הגברי - המלחמה, כבוגרת קורס טופוגרפיה, כקצינת חבלה, שהובילה פיקודים לקרב - ואף נחלה כישלון, שלחמה "כמו גבר", דברה כמוהם, צחקה כמוהם, ואף היתה - אמיצה מהם... **אבל** - וזו היתה ההארה שלי; האשה הזו, נתיבה בן יהודה, בכל רגע ורגע גילמה בהווייתה, שוב עם ליבוביץ, את "שאינו רגיש לשום מהותיות ולכן גם לשום קולקטיביזציה". את האקטים שלה היא עשתה "בלי להבין". ברגע מסוים נוצר חור, חור במשמעות, בהבנה, ומאז הכל הסתובב סביבו. החור שבטרומטיזם. מאז זה היה רק ללכת מסביב לחור, הליכה, פטפט סביב החור, החור של הטראומה, שכדי לגעת בו היא "פטפטה" ספר שלם - הראשון, "בין הספירות".

במבוא לספרה השני, "מבעד לעבותות" היא עושה הפוך, היא נוגעת ב"חור" מיד במבוא, בכך היא מדגימה איך מכאן ואילך הכל נגזר ממנה: "חוץ מכל האסונות הנוראים שנפלו עלי כמו שנפלו על כל תושבי הארץ במשך החודשים האיומים האלה - קרה לי גם באופן אישי דבר איום: אחד הפיקודים שלי נהרג, והמפקדים שלי האשימו אותי בזה, שבגלל שאני אשה הפקדתי אותם. אני נהייתי ממש חולה מזה, יש לשער שזה היה מה שקוראים היום 'הלם קרב', וכשרק יכולתי - קמתי וברחתי משם, מהגליל העליון. ברחתי וברחתי עד תל אביב אבל שם התברר לי שהאנשים בעורף לא מבינים כלום. סתומים. מה יודעים מה הולך באמת. אז ברחתי מתל אביב, ברחתי מהבריחה, חזרתי לגליל העליון, חזרתי למלחמה... חשבתי שלפחות אני כבר משופשפת, שלפחות אני כבר יודעת הכל על מה זה מלחמה. חשבתי שדברים יותר נוראים כבר לא יכולים לקרות לי בחיים. לא תיארתי לי שיכולים לקרות עוד הרבה דברים יותר נוראים, שהכל יכול להיות עוד יותר נורא".

לסנייה פותח את הארגומנט בציטוט של לאקאן מ"הזמן להבין" על "הפטפט כפרקטיקה". והוא אומר: "שום פטפט הוא לא ללא סיכון":

נתיבה כתבה מתוך ההכרח לכתוב: במשפט הראשון של המבוא לספרה הראשון, "בין הספירות" היא כותבת: "הספר הזה הוא לא "האמת" על הפלמ"ח. אני לא יודעת את "האמת" על הפלמ"ח. אני לא היסטוריונית ולא חוקרת, וגם אין לי שום שאיפה להגיע אל "האמת" על הפלמ"ח. אני גם מפקפקת אם בכלל יש דבר כזה".

[...] הוא לא אומנות, הוא לא יצירה ספרותית - אני לא סופרת... אפילו אם הייתי סופרת, אני לא חושבת שמהדברים האלה הייתי יכולה לעשות יצירה ספרותית, בטח לא אני. [...]

הקונסיסטנטיות היחידה של נתיבה בן יהודה היא הקונסיסטנטיות של השלילה, "הספר הזה הוא "לא", "אני לא".

בציטוט מסמינר "עוד" עמ' 100, "האחר אינו רק המקום הזה שבו האמת מגמגמת, הוא ראוי לייצג גם את מה שלאֶשה בעומקה יש יחס כלפיו. ... בלהיות לחלוטין ביחס המיני, בקשר למה שיכול להיאמר על הלא מודע, האֶשה היא זו אשר יש לה יחס לאחר הזה. " אם כך, "הספר הזה, מהו כן?"

והיא משיבה: "בעצם, אפשר לומר, שהספר הזה הוא ראיון. כאילו שמישהו, סמוי, שלא יודע כלום על "אז", שואל אותי במשך כל הספר שאלות ועוד שאלות, וחוזר ושואל, והספר כולו הוא התשובות שאני עונה - בדיבור" במבוא לספר השני כתבה: אני מדברת את הדוח הזה. זה "חומר רקע" שנמסר בדיבור. אולי השם "דיברות" הוא השם הכי מתאים".

נתיבה בן יהודה חוזרת ומדגישה את הדיבור כמחולל הכתיבה שלה; הספר הזה הוא "דיבור", הוא "חומר רקע". לכאורה זוהי הפחתת ערך של מעמד כתיבתה. האמנם. כי מהו חומר רקע; חומר רקע הוא זה שנעלם מאחורי הנושא המרכזי, הרשמי, הניצב בחזית. אם כך שלושת ספריה הם מסה דחושה של "חומר רקע" לא "האמת", שנכתב ב"דיבור", פטפוט, פטפוטים. אם כך, האין אנו יכולים לראות בכתיבתה את ה-*lalangue*? "הפטפוט הנשי שלפעמים מפרטט, מבלי לגעת בו, עם "בלי מובן" *pas de sens* של הממשי, אפילו עם "העקב בקרקע שהם שומרות בממשי זה אשר חומק מהגברים?" (לסנייה)

כתיבתה של נתיבה, היא היחס "לאחר הזה", הלא מודע, שדחוף היה להשתיקו תחת אש על מנת ליצור סדר סמלי מתוקן למדינה שמנסה להצדיק את קיומה. נתיבה מגלמת בכתיבתה את "מה שלאשה בעומקה יש יחס כלפיו, בקשר למה שיכול להיאמר על הלא מודע".

חבריה מהפלמ"ח אמרו עליה בתנועת ביטול, "נתיבה מפטפטת". הנשי, אומרת ליבוביץ', "עושה חור בסמבלנטים". אם כך תנועת ביטול זאת, הרי היא בבחינת ניסיון למזער את "החור" שחוררה הכתיבה של נתיבה בקונטֶרֶסִים הרשמיים, בספרות הקונונית, המכובדת, המוערכת שנכתבה עד אז על המלחמה הזאת, ונבחרה על ידי קברניטי המדינה לנסח את המסרים הרשמיים, הסמליים, שיש להעביר לדורות הבאים. נתיבה כתבה מתוך הכרח ודחיפות: "הספר הזה הוא כל מה שמאז תקוע לי בראש, תמיד, כל הזמן, כל יום, כל רגע. לא חשוב מתי, לא חשוב איפה. הולך אתי לכל מקום. חי אתי. מזקין אתי."

ניתן אם כן לראות בפעולה של נתיבה, כמו בפסיכואנליזה: פעולה רדיקלית, חתרנית, הכרחית. וכמו בפסיכואנליזה - הרדיקליות, החתרנות וההכרחיות אינן דוהות עם הזמן. מי שקורא אותה היום, ולא בשנות השמונים של המאה הקודמת, כאשר הספרים יצאו, ימצא בה, כמו אז, את הרדיקליות, החתרנות, ההכרחיות. אם אז חוררה כתיבתה את הנוסחים הרשמיים של המדינה, היום, באותה מידה ואף יותר, מחוררת היא את השיח של התקינות הפוליטית, המנסה לכונן נוסח מתוקן, מוסרי יותר, פוסט ציוני, אם לא אנטי ציוני, אחיד ותקיף לא פחות מקודמו, השיח הציוני.

- כתיבתה חומקת אף ממנו, מחוררת אף אותו. היא כותבת בשפה מדוברת, לא תקינה פוליטית בעליל, היא מביאה את רחשי הלב, הבטן, הסייטים, נקיפות המצפון, הטעויות, את האהבות וההזדהויות התמימות. הנמען שלה הוא לא יהודי, לא ערבי, או שמא פלסטיני, לא איש חשוב, לא בנאדם זוטר, לא איש ממסד, לא חבר פלמ"ח, לא דווקא גבר, גם לא אשה, לא נכדים, כי אם מישהו שישב שם ושאל שאלות, או שתק, כמו אנליטיקאי - ללא תשוקה וללא זיכרון, אולי, והוא שעודד את יציאת הקול של כתיבה אישית, פרטית, פורצת גבולות, "מחוררת את האופק".

כמה מילים על שמות הספרים :

"1948- בין הספירות", "מבעד לעבותות" ו"כשפרצה המדינה".
שלושת הכותרות ממוקדות ברגע של הסדק; "בין לבין", "מבעד ל...", ועל מה הפרץ מבעד לו, שהשתחרר, שחמק בהפתעה, שרחש מתחת, מן הצד, "בקומה השנייה" - הכינוי שלה ללא מודע.
על הצד הפנימי של הכריכה בספר הראשון כתוב:
"בין הספירה הישנה - 2000 שנות גלות" - שנגמרה
לבין הספירה החדשה - "מאז קום המדינה" שעוד לא התחילה."
"כשפרצה המדינה" כותב על פרק הזמן של **ההפוגה** הראשונה במלחמה, בין ה-10 ביוני ל-10 ביולי 1948, של **הפסק זמן**, ו"על הקושי לתפוש מה זה אומר "עכשיו יש לנו מדינה".

כמה מילים על כתיבת הטראומה

בתוך ההקשר האי-קונסיסטנטי של המלחמה, הקונסיסטנטי של כתיבתה היא הקונסיסטנטיות של הטראומה. **במישור הגלוי** מגוללים שני הספרים הראשונים את מה שארע לגיבורה כמפקדת חבלה בפלמ"ח, שלקחה חלק פעיל בקרבות בין טבריה לגליל העליון, בין ה-29 בנובמבר 1947, ועד ה-15 במאי 1948 (מועד עזיבת הבריטים את הארץ, ופלישת צבאות ערב מצפון ממזרח ומדרום, מה ששינה את המלחמה ממלחמת אזרחים, בין ערביי ויהודי ארץ ישראל, למלחמה מול כל ארצות ערב המקיפות את ארץ ישראל). **במישור הסמוי** נעים הספרים במעגלים מסביב הבלתי ניתן להיאמר, "ליאין מובן" - שמתכנס לסדרה של אירועים שחרצו את גורל הסובייקט. עם הפסיכואנליזה אנו יכולים לראות את מהלך הדיבור בכתיבה הנע ממסמן למסמן ונגוע בהתענגות. "הטראומה" נכתבת ככרוניקה שאינה ידועה מראש. יש עלילה המסובבת סביב הבלתי ניתן אך ההכרחי לומר; היא מתקרבת, מתרחקת, נוגעת, עוזבת, חוזרת... ואז מופיע מסמן, "האוטובוס", סתם. הוא מופיע סתם. ואז הוא שוב מופיע במפתיע, כמו בדיעבד, כאילו כבר שמענו עליו, כאילו זה היה ידוע ממוזמן, ואז הוא שב ומגיח, ושוב פעם, אניגמטי, אטום, טעון, וכך אנחנו מתחילים לצפות לו. ההכרחיות של הכתיבה מפעילה הקריאה. הבלתי אפשרי לא נעשה אפשרי יותר, אבל הכתיבה הולכת ומתקרבת ומתכנסת ומתהדקת, עד שהיא מגיעה **לרגע של "אוטובוס"**, זאת אומרת, למארב של כיתת לוחמים של הפלמ"ח לאור היום על "האוטובוס" של "האויב", כדי לפוצץ אוטובוס של לוחמי המחותרת הערבית, הנז'דה, כפעולת תגובה על התקפות הערבים על השיירות היהודיות בדרכים, ב-11 בפברואר 1948. נתיבה היתה ביניהם.
הרגע השני, שאירע כמה ימים אחר כך, היה "הגהינוס". גם מסמן זה חוזר שוב ושוב.

ובמלחמה כמו במלחמה, האירוע השני עולה על הראשון, והשלישי על שניהם, וכך נוצר מבנה הטראומה, והוא ששב וחוזר, " תקוע לי בראש, מאז, תמיד".

מה שאינו מפסיק שלא להיכתב בצירוף "ויניאטות":

החזרה, הרתיעה, ושוב החזרה תפוסה במסמנים. "האוטובוס", "האויב" - המסמן "אויב", אחרי פעולת "האוטובוס" מקבל פנים אחרות, פנים של בני אדם, של נוסעי אוטובוס: "הם לא מה שאנחנו מתארים לנו אותם... הם היו נורא מבוהלים, רועדים, פחדו... ממש קשה היה לראות אותם כך. הם לא ירו, בעצם. היה להם נשק הרבה טוב והם לא ירו. הם לא השתמשו בו."

כאשר היא וחבריה, שזו להם הפעולה היזומה הראשונה, ניסו לומר את הדברים האלה למפקדים שלהם אחרי "הפעולה המוצלחת", המפקדים היסו אותם מיד. סתמו להם את הפה, כי אם יראו באויב, בן אדם, הם יאבדו מכושר הלחימה ומהאמונה בצדקת הדרך, ולכן עליהם לשתוק את הדברים האלה לתמיד. היה הגיון בחשש הזה שלהם, מזוית הראיה של הלחימה עצמה. ואמנם, המפקדים הבכירים והנערצים לא אפשרו לה ולחבריה שחזרו מבלבלים מהפעולה הראשונה, לרשום משהו מהבלבול במפגש עם האויב, ה'בנאדמי', האנושי, בשדה של האחר הגדול - המפקד, זה שיכיר בחור שנפער, ויעזור לארגן אותו באיזשהו סמלי. מכאן מתחילה השתיקה: 'פתאום מתברר לך שאף אחד לא מדבר. אז גם אתה לא תדבר. פה כולם - גברים. קשוחים אחד אחד. פה - פה יש בדידות. פה אתה לבד, ושותק.' (247, בין הספירות). הבדידות במלחמה, זו המשתיקה את האנושי, היא הגילום החריף ביותר של האין יחס מיני, כפי שהוא בא לידי ביטוי, במלחמה, גם ביחס ל"אויב" וגם בין החברים לבין עצמם, אלה שהשתתפו בפעולות רצחניות, בשם האידיאל. והטראומה נבנית, מתחפרת, בטקט ועוד טקט ועוד, ועד בכלל:

הטקט הראשון הוא **אי הידיעה**, **העליצות** של היציאה לפעולה מבצעית ראשונה! יזומה! נתיבה, קצינת חבלה צעירה, שזו לה הפעולה הקרבית הראשונה, התגברה כל הבעיות הטכניות, והניחה את המוקש בפיתול הכביש כמתוכנן, ה"אוטובוס" הגיע כמתוכנן, אבל אז **קרה הלא מתוכנן**, המוקש לא התפוצץ. מכאן החל **ירי פנים אל פנים** על "האויב", 30 איש של "האויב" נרצחו במהלך הירי, חלק הצליחו לברוח, האוטובוס נשרף כליל. בהתחלה היתה עליצות. אבל תוך רגעים היא התחלפה: "תקפה אותנו עליצות לא לתאר במילים. עצומה. אלי, הממ"כ, נשאר אחרון בשבילי, נתן לי מכה על הכתף, כזו של "את היית בסדר", ואז מהרגע שהתחלנו לרוץ במעלה ההר, הוא אמר: "כל העסק, מהרגע שהאוטובוס היה במקום שאת היית צריכה ללחוץ על הכפתור של הבטרייה, ועד עכשיו - 7 דקות!" לא יכול להיות! זה עשה לי ממש שוק. ... 7 דקות. רק 7 דקות. זה הכל? **פתאום נוראה התבנישתי תקפה אותי בושא איזומה**. פתאום הרגשתי שאני מסמיקה, ושלא טוב לי, ושיש פה עניין רע מאוד. **אסון. כל כך מעט זמן! אני בתוך אסון נורא.**" (153, בין הספירות)

הטקט הראשון התחולל, כך נראה, עם המסמן "רק 7 דקות"; "לא יכולתי לבלוע את זה, זה היה הרגע הכי קשה שהיה לי במלחמת השחרור" (https://youtu.be/kjYXd2_ZKQ8) "אבל באמת, לשכב במארב באמצע היום, אולי זה הקרב הכי גרוע שיש בעולם, ... כשאתה שוכב כך, אתה כל כך רע. בעיני עצמך. ואתה צריך לגייס ולצבור עוד רוע, ועוד רוע, ורוע רשע. כל הזמן היה לי באוזניים, ודווקא באנגלית: Wrong! Wrong" (בין הספירות 196)

"אחרי "האוטובוס" - הכל השתנה מהקצה אל הקצה. נהייתי בעיני עצמי "אויב". אויב עם דוקומנטים. אויב קר ואכזר. שבאצבע הקטנה שלו, בתנועה קטנטנה - יכול לחסל חיים. ב-7 דקות. יכול להביא כליה, את הכליה הכי נוראה על יצור חי, על יחידת-חיים שלמה, שהיא עולם שלם בשביל עצמה, עולם פרטי, רק שלה. אני בתזוזה קלה, חיסלתי את כל הפרטיות של האדם הזה, זה שהרגתי, פרשתי לעין כל את הפרטיות שלו, את ה"שליות" שלו, את כל ה"אדם" שלו. אין לו כלום. את הכל - שלו. אז עכשיו, טוב. עכשיו זה יכול לקרות לי." (4-173, בין הספירות)

מפקד מנוסה בא לעודד, לקח אותה הצדה ושאל: "למה יש לך פרצוף חמוץ, עם האף עד הרצפה... אני יודע", הוא אמר, "זה הפרצוף של "טבילת האש הראשונה". הוא ניסה בדבריו לעשות סטנדרטיזציה מן הסוג של : זה משהו מהותי, זה כך עם כולם. לכאורה זה היה אמור להרגיע. אבל להיפך קרה. מילותיו רק הידקו את הבלתי ניתן להיאמר של הטראומה, שנוצר עם המסמן "רק 7 דקות". כי החור הסינגולרי, חומק מכל הכללה, מכל מהותיות. מכאן על פני רצף של אירועים בסמיכות זמנים קרובה, ללא שהות, עם המסמן wrong ; משגה, טעות, משגה טראגי ; קרה האירוע השני.

מספר ימים אחר פיצוץ "האוטובוס" של "האויב", יצאה נתיבה עם כיתת טירונים לאמוני שדה בשטח מוקף הרים, מרוחק מהישוב שנקרא "המכתש". הטירונים מעולם לא אחזו בנשק, היתה אתם תחמושת מועטה ביותר, כי חבל לבזבז תחמושת על אימונים.

כבר בכניסת למכתש הופיע סימן מחשיד ; ערבי עם חמור עמד וצחק להם בפרצוף, לגלג. הם עצרו אותו, וידו שאין עליו נשק, תרגולת הכרחית מול הטירונים שצריכים ללמוד, הוא שיתף פעולה והלגלוג בעיניו לא נמחק. לגלוג מבשר רעות. המחשבה לחזור אחורה נראתה פתאום בלתי אפשרית. ואז, כאשר הגיעו לנקודה פנימית יותר במכתש, מכל ההרים מסביב, בבת אחת נפתחה עליהם אש תופת: "ממש אש תופת - גהינום. אי אפשר היה להבחין כלום. מכל הצדדים. החברה התחילו לברוח בפניקה לכל הצדדים, מה הם יודעים מה עושים ברגע כזה... **וממש שעות היינו בתוך הגהינום הזה.** זוחלים צעד צעד, עם הראש בתוך האדמה, ואש אש אש... פתאום שמתי לב שכדור אחרי כדור נתקעים בדיוק בסלע של אהרונצ'יק.. צעקתי לו: תוריד את הראש... הוא באמת הוריד את הראש אבל עם איזה מן תנועה לא טבעית... הנס שלנו נגמר. הלב אמר לי, אהרונצ'יק נהרג... כשהתקרבתי שמעתי את פרפורי הגסיסה שלו"

"והאש מסביב הולכת וגוברת, ואנקות הגסיסה של אהרונצ'יק נהיות יותר איזומות ויותר איזומות, ואנחנו לבדנו, אף אחד לא בא לעזרה, שעות, זה כבר שעות". (232, בין הספירות)

"כשהחלטתי לעזוב אותו ככה, לבד, לבד בשדה, בן אדם אחד, שלנו, גוסס, סובל - לבד. לבד בעולם. לבד יפול בידיים של האויב, המשכנו להתקדם אחורה, ולא נתתי לאף אחד לשאול אותי כלום" 232

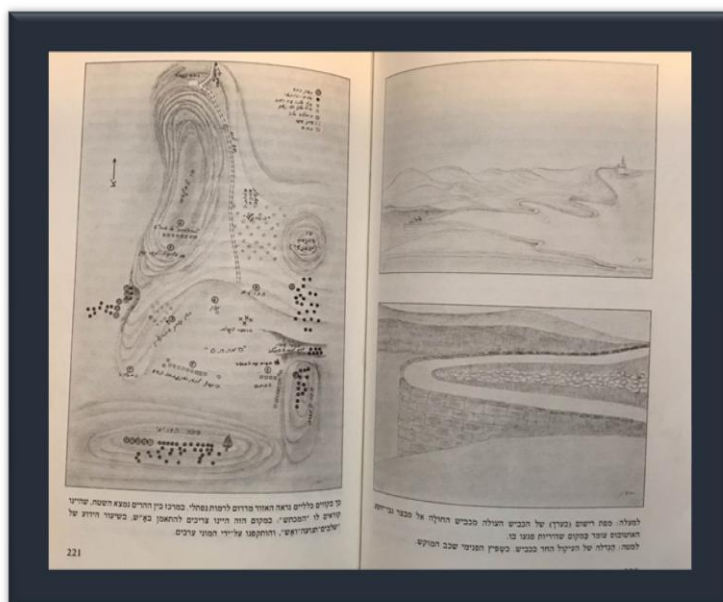
עם שובם מהגהינום, אמר לה המפקד : את אשמה! ולמחרת הוא שלח אותה בחיפוי הבריטים, למקום עצמו, כדי "להחזיר את אהרונצ'יק". פלמחניק לא משאיר פצוע בשדה. (בהקבלה אפשר לזכור את המיתוס המיתולוגי שנוסח בשירו של אלתרמן "לא אשכח זאת רעי איך על גב נשאתני").

בדיעבד, אפשר לראות בתביעה של המפקד ביום למחרת לחזור למקום הגהינום, את הטקט השלישי ברצף האירועים מחוללי הטראומה. היא הלכה וחזרה עם אהרונצ'יק על האלונקה ואז נפלה ודיממה עשרה ימים רצופים שנמחקו מזכרונה. כשהתעוררה "קמה והלכה". "פה חשוב להדגיש כי ההחלטה הזו "ללכת" היתה **משונה מאוד**, לפחות בזה שהיא פתחה במן שרשרת

מקרים, משונים, רצופים, שאי אפשר לספור כמה... ההחלטה הזאת ללכת היה משהו כאילו לא אני. כאילו איזה כוח מעלי כפה אותה עלי..."(259, בין הספירות)

כך בדרך הדיבור-פטפט הנשי, הופיע משהו מהחור, מהבלתי ניתן לומר על המלחמה, על אשה במלחמה, על גורל הסובייקט. ועם לאקאן, ו"ה-אשה אינה קיימת", היום צריך לומר **כי אשה במלחמה זה כל אחד ואחת**. ועוד, אפשר לומר, שאדם במלחמה נמצא בדיסוננס הגדול ביותר של האין יחס מיני, יותר מזה - אין. כתיבתה של נתיבה היא כתיבה של אשה שניסתה לכתוב זאת.

סביב כתיבת החור, צירפה הכותבת שלושה רישומים, מעשה ידיה, של פני השטח, בראשון היא מראה את "האוטובוס" במקום שהיריות פגעו בו. בשני, הפיתול שבו שכב המוקש. והשלישי, ציור של המכתש, המקום שהתכוונו להתאמן בו בא"ש (אימוני שדה) והותקפו על ידי המוני ערבים. ציורים אלה הם כמו ניסיון אחר, בלתי מילולי, לומר את הבלתי אפשרי לומר דרך רישום תמים, ילדותי, מצויר בעיפרון חלש ועדין, של בוגרת קורס טופוגרפיה.

חשוב לציין שבעת התרחשות האירועים האלה, היתה נתיבה בן יהודה, ילידת שנת 1928, עוד לא בת עשרים.

הערות:

* הטקסט נכתב תחילה כהתערבות שלי בג'יאפ, בהתייחסות לארגומנטים של פיליפ לסנייה ואנאל שאנן-ליבוויץ'. ב- 18.12.21 בערב לקראת הכנס על ההיגד: האשה אינה קיימת" וקיבל הרחבה לאחריו.

הספרים:

"1948 - בין הספירות", הוצאת כתר, ירושלים 1981

"מבעד לעבותות", הוצאת כתר, ירושלים, 1985
"כשפרצה המדינה", הוצאת כתר, ירושלים 1991